

B O E K E N

Het sociaal-democratisch tekort?

René Cuperus bespreekt:

Kees Schuyt (red.), *Het sociaal tekort*.

Veertien sociale problemen in Nederland,

Amsterdam: Uitgeverij De Balie, 1997

De Balie had het er, geloof ik, graag dit van willen maken: een *J'Accuse* van veertien wetenschappers onder leiding van 'huissocioloog' Schuyt tegen de zelfgenoegzaamheid van paars, tegen de retoriek van 'het gaat goed met Nederland' en tegen de dictatuur van het economisme in de hedendaagse politiek. Op de achterflap heet het niet voor niets: 'een boek voor al degenen die geïnteresseerd zijn in de sociale keerzijde van het poldermodel'. Een politiek pamflet is *Het sociaal tekort* evenwel niet geworden. Het valt zeker te lezen als 'maatschappijkritisch' boek, maar de fraaie ambivalentie van de titel kleurt ook de analyse en 'oplossing' van de beschreven sociale problemen.

Het boek wil bovenal een droom van Kees Schuyt verwerkelijken: het wil een bestandsopname van sociale problemen anno 1997 zijn zoals er eerdere overzichten van Nederlandse sociale problemen werden vervaardigd. De ambitie van de redacteur was een moderne sociale gids te maken met een staalkaart van sociale vraagstukken om zo 'een samenleving met haar eigen sociale problemen te confronteren'. En dus zet het boek heel nuchter – in de beste traditie van de empirische sociologie – de sociale problemen in Nederland

op een rij. Dat gebeurt niet in het luchtledige. De schets van veertien sociale problemen maakt onderdeel uit van het Balie-programma 'Een Staat van Zorg', waarin Schuyt eerder een drietal publiekscolleges gaf die gebundeld werden in *Sociale cohesie en sociaal beleid*, een uitgave van de *Volkskrant* en De Balie (1997). In dat boekje definieert hij sociale cohesie ondermeer als 'de interne bindingskracht van een sociaal systeem' en lokaliseert hij sociale problemen aan gene zijde van sociale cohesie. 'Het contrast van sociale cohesie is: er niet meer bij willen horen (*dropping out* en *opting out*); er niet meer bij mogen horen (*discriminatie and all that*); er gedwongen niet meer bij kunnen horen (werkloosheid of armoede)'. Sociale problemen ziet Schuyt nu als manifestaties van onderliggende structurele maatschappelijke vraagstukken. Het is de taak van de 'sociologie van sociale problemen' om de relatie tussen zichtbare, aanwijsbare, manifeste verschijnselen en dieperliggende processen te tonen en te problematiseren.

En zo kwam het dat Kees Schuyt veertien op hun gebied erkende wetenschapsbeoefenaars aanzocht om evenzoveel sociale problemen in Nederland te belichten. De geboden schets van Nederlandse sociale problemen is zeker niet nieuw of verrassend te noemen; evenmin is het alle vakspecialisten gelukt om de kwesties vernieuwend op te schrijven. Als verzameling bij elkaar is het uiteindelijk wel een indrukwekkend overzicht geworden. Kennis en informatie uit tamelijk gespecialiseerde 'be-

leidsvelden' zijn samengebracht onder de gemeenschappelijke noemer sociaal probleem. En tezamen vormt dit alles, bedoeld en onbedoeld, toch een forse nuancering van de notie 'sociaal paradijs Nederland'.

In vogelvlucht

Welke veertien sociale problemen werden nu geselecteerd en hoe is het gesteld met de urgentie en (on)oplosbaarheid van die problemen, gelet op de veronderstelde samenhang tussen aanwijsbaar probleem en dieperliggende maatschappelijke structuur? Hieronder volgt in vogelvlucht een aanduiding van de behandelde problemen en daarmee van het door Schuyt c.s. geschetste sociaal tekort.

Er is om te beginnen ruime aandacht voor veranderingen in de structuur van de arbeidssamenleving. De eerste drie sociale problemen uit het boek – langdurige werkloosheid, sociale onzekerheid en armoede – zijn daarmee verbonden. SCP-econoom Paul de Beer laat zien dat alle (neoklassieke) economische verklaringen van langdurige werkloosheid de laatste 15 jaar tekort zijn geschoten. De kern van het probleem schuilt in een even simpele als tragische waarheid: werkloosheid leidt (veel meer in Europa dan in Amerika) tot stigmatisering. Werkloosheid heeft een zichzelf versterkend effect: naarmate men langer werkloos is, wordt de kans om aan werk te komen kleiner. De creatie van additioneel werk voor langdurig werklozen, de strategie van de Melkertbanen dus, is in het licht van deze analyse een logische

B O E K E N

keus, maar kan nooit volledig soelaas bieden. Uiteindelijk zullen veel langdurig werklozen, aldus De Beer, baat hebben bij het relativeren van het belang van betaald werk.

Op een heldere manier schetst Romke van der Veen de lotgevallen van het Nederlandse sociale zekerheidsstelsel. Hij laat zien hoe de Nederlandse verzorgingsstaat stilletjes aan is opgeschoven in de richting van de Amerikaanse *corporate welfare state*. Bedrijven en bedrijfstakken compenseren voor hun werknemers het wegvallen van sociale bescherming door de overheid. Op een andere manier heeft het fenomeen van de tweeverdieners-huishoudens de sociaal-financiële weerbaarheid van velen eerder versterkt dan verzwakt. Van der Veen constateert dan ook een zich versterkende tweedeling in de sociale zekerheid. Met name 'groepen die niet of slecht zijn geïntegreerd in de arbeids- of relatemarkt' zijn het slachtoffer geworden van de sanering van de sociale zekerheid en lopen het risico te worden buitengesloten. Hij vraagt zich tot slot af of de 'decollectivering' van de sociale zekerheid zijn grenzen niet heeft bereikt. Is het draagvlak voor universele, publieke arrangementen, zonder scheidingslijn tussen insiders en outsiders, niet al te zeer ondermijnd geraakt?

G. Oude Engberink heeft het felste verhaal aan het boek geleverd, een filippica tegen de 'niet-armen' in politiek, wetenschap en samenleving die zich aanmatigen te weten wat armoede wel of niet zou zijn. 'Het beste zicht op

armoede krijgt men wanneer men luistert naar de verhalen die door de armen worden verteld aan de loketten van de Gemeentelijke Sociale Dienst'. Onder het motto 'de manier waarop een samenleving omgaat met haar zwakken is een harde indicator voor haar peil van beschaving' wordt vooral de conceptualisering van de armen (als een 'bundel tekorten' bijvoorbeeld) geattaqueerd.

Deben en Greshof proberen op het spoor te komen van dak- en thuislozen in Nederland. Schattingen lopen uiteen van twintig- tot dertigduizend. Gepleit wordt voor meer laagdrempelige gemeentelijke 'kamerhotels'. Erik Vermeulen neemt bij zijn schets van de verslavingsproblematiek de stelling in dat niet zozeer harddrugs, maar alcoholverslaving een ernstig sociaal probleem vormt in termen van persoonlijke en maatschappelijke kosten. Hij geeft aan welke strategie aan de aanbod- en vraagzijde gevolgd zouden kunnen worden bij zowel alcohol- als harddruggebruik. Hij wijst daarbij op het bestaan van hele verslavingsindustrieën, waarvan ook de staat deel uitmaakt.

Sociaal probleem nummer zes is geweld onder jongeren, geanalyseerd door Josine Junger-Tas. Zij constateert een ernstige stijging van het aantal geweldsdelicten onder met name allochtone jongeren en wijst op een heel complex aan oorzaken voor onder andere een toenemend verlies aan zelfcontrole. Zij concludeert tamelijk pessimistisch 'dat we nog geruime tijd zullen moeten leven met relatief hogere

niveaus van geweld dan we gewend waren'.

Arnold Reijndorp houdt zich bezig met de ruimtelijke weerslag van sociale problemen, in het bijzonder de geografische concentratie van minderheden: het vraagstuk van segregatie en gettovorming. Hij pleit voor een ander perspectief op de zogeheten achterstands- of concentratie-wijken; 'een perspectief dat minder uitgaat van het massieve verhaal van achterstand en verslechtering en meer de sociale dynamiek als uitgangspunt neemt, minder nadruk legt op de concentratie van bepaalde groepen en meer op de groeiende diversiteit'.

Jaap Dronkers en Wim Meijnen gaan in op het fenomeen van de zwarte en witte scholen. Zij tonen boeiend aan dat zwarte scholen de hedendaagse 'klompenscholen' zijn. Het gaat hier bovenal om een sociale klasseprobleem, een zichtbare terugkeer van de standsscholen van vroeger. Zij vragen zich af of de grondwettelijke vrijheid van schoolkeuze niet gerelativeerd zou moeten worden om via spreidingsbeleid de geschetste ontwikkeling van geconcentreerde onderwijs-kansarmoede tegen te gaan. Het fenomeen van zwarte scholen kan op den duur de cohesie van de Nederlandse samenleving aantasten.

Ruben Gowricharn laat in een bijdrage over de multiculturele samenleving zien welke contradicties dit concept herbergt. Hij kritiseert de probleemdefinitie van de autochtone beleidswereld. Hij stelt dat het inburgeringsbeleid te veel naar culturele

B O E K E N

assimilatie van allochtonen streeft en wijst op de differentiatie en fragmentatie in minderheidsgroeperingen zelf.

Drie andere sociale problemen raken aan de kwesties van zorg en zelfredzaamheid. Paul Schnabel toont *unverfaren* de omvang, ernst en maatschappelijke belasting van psychische stoornissen aan. De toekomstige 'zorglast' voor demente ouderen, maar ook voor chronische psychiatrische patiënten worden verontrustend onderschat. Daarbij constateert Schnabel een afnemende maatschappelijke tolerantie voor 'lastige' mensen, hetgeen de steun voor de enorme zorgbehoefte zou kunnen ondergraven. Bart van Heerikhuizen stelt – in een meer 'ideologiekritisch' betoog – de 'verlichtende en versluiserende kanten van het opeens opgedoken argeloze woordje zelfredzaamheid' aan de orde. Dit moet ontmaskerd worden als poging om maatschappelijke problemen te herleiden tot de moeilijkheden van enkelingen. Het is *in the end* een hardvochtig begrip, 'omdat de zelfredzaamheidsretoriek populair werd in de periode dat het voor veel mensen juist moeilijker werd om zelfredzaam te zijn'. Jeanne de Bruijn ziet in het feit dat zeshonderdduizend vrouwen verslaafd zijn aan kalmeringsmiddelen een schrijnend symptoom van de 'zorgkloof als sociaal probleem'. Veel blijft neerkomen op de schouders van vrouwen, vooral als het om informele of mantelzorg gaat. In de volgende eeuw zal 'zorgtijd' opnieuw op de werkgevers en de overheid moeten worden bevochten.

Het boek sluit af met twee sociale problemen van een iets afwijkende aard: seksueel geweld en milieurisico's. In een complex, maar boeiend betoog zet Heikelien Verrijn Stuart uiteen waarom het inzetten van het strafrecht als instrument tegen seksueel geweld allerhande 'perverse' gevolgen heeft. Aan slachtoffers kan, zo betoogt zij, geen recht gedaan worden in het publiek domein van politiek en rechtssysteem. T. Mol, J. Frouws en G. Spaargaren laten tot slot zien hoezeer achter het milieu-vraagstuk een sociaal verdelingsvraagstuk schuilgaat. Zij gaan moedig in debat met Ulrich Beck's notie van de 'democratische risico-maatschappij' en komen tot een herwaardering van de rol van technologie en de overheid bij de aanpak van het milieu-vraagstuk.

Het miljoen van Schuyt

Zie hier een korte schets van sociale problemen in Nederland. Rijp en groen, somberder en minder somber van toon. Redacteur Schuyt komt in zijn zoektocht naar een gemeenschappelijk patroon uit op een aantal constatering:

1. het valt op dat de bestudeerde sociale problemen tal van positieve en negatieve verbindingen met elkaar hebben. In het bijzonder springt toch steeds weer de toonaangevende rol of scharnierfunctie van werk en werkloosheid in het oog. 'Werk, werk, werk', de controversiële leus van het paarse kabinet, raakt hoe dan ook een kern van veel sociale problematiek.

2. Er is sprake van een grote kloof tussen beleid en werkelijkheid, tussen het beeld dat beleidsmakers of politici van de werkelijkheid van een probleemveld hebben en de door de betrokkenen zelf ervaren en beleefde werkelijkheid. Dit vormt een sociaal probleem op zichzelf.

3. Veel van de beschreven sociale problemen bevatten de restposten van de samenleving als geheel. 'Die samenleving draait wel, maar de echt lastige mensen of lastige problemen worden doorgeschoven naar de rafelranden', aldus Schuyt. Het gaat om mensen die definitief de band met de 'officiële samenleving' of 'het systeem' verloren hebben of misschien zelf hebben doorgesloopt. Het gaat om mensen die, zoals het zeer Schuyt-achtig heet, 'uit polder en paradijs zijn geweerd'.

Ik heb in dit verband zelf, bij de debat-presentatie van het boek in De Balie, gesproken van 'het miljoen van Schuyt' (zie John Jansen van Galen in *Het Parool* van 22 november). Naar analogie van de 'tweehonderd van Mertens' (een netwerk van machtigen die Nederland beheerste in de jaren '60) gaat het bij het miljoen van Schuyt – inderdaad: *the world upside down* – om een selecte groep Nederlanders die in een opeenhoping van sociale problemen verstrikt zijn geraakt. Wat immers opvalt als je de veertien sociale problemen op je in laat werken, is dat het niet zelden om steeds dezelfde groep burgers gaat, steeds vanuit een ander (disciplinair of beleids-)perspectief beschouwd. En juist dat is een

B O E K E N

uiterst tragische en zorgelijke constatering. Het is immers moreel onverteerbaar dat het 'sociale kwaad steeds dezelfde mensen lijkt te treffen'. Sociale problemen kunnen in toenemende mate als exclusieve problemen van een beperkte groep mensen worden gezien en minder als algemeen maatschappelijke problemen, als problemen van de samenleving als geheel. Laat ik het simpelweg zo stellen: de brede Nederlandse middengroepen – de resterende 14 miljoen – komt eigenlijk niet of nauwelijks voor in dit boek over sociale problemen in Nederland. Het is een boek waarin 'kansarmen', 'zij die gekarakteriseerd worden door problemen' de absolute hoofdrol spelen en dit alles wordt beschreven vanuit het perspectief van de vermeende 'probleemoplosser': de overheid of de 'beleidswetenschapper'. Het is deze onder-

huidse logica die in het boek zelf naar mijn smaak in onvoldoende mate wordt geproblematiseerd. Sociale problemen zouden sterker nog dan nu gebeurt gedefinieerd kunnen worden als samenlevingsproblemen.

Het is op dit punt dat je het gemis voelt van bijvoorbeeld de kracht van de vroegere sociaal-democratie: een concept en een ethiek die tegelijk de kansarmen en de middengroepen in- en omsloten. Kees Schuyt zegt het zelf zo: 'Niet armoede, maar sociale overbodigheid is in Nederland het grootste probleem. Sociale overbodigheid is een uitdrukking van grove onverschilligheid, die erger is dan de kloof tussen rijk en arm, erger dan de bestaande inkomensverschillen en erger dan subjectief gevoelde en door de politiek gevoede armoede'.

Hoe dit ook zij, de PvdA doet er goed aan haar proef-verkie-

zingscampagne-slogan *Omdat iedereen telt* nog wat jaren op de plank te laten liggen. Want als er uit Schuyt's overzicht van sociale problemen iets blijkt, dan is het wel dat er velen in Nederland niet (meer) meetellen, zeker ook deels als gevolg van politiek en overheidsbeleid.

Wat geboden lijkt is een hernieuwde evaluatie van PvdA-beleidsinspanningen en -effecten in de afgelopen periode. *Het sociaal tekort* biedt volop stof tot fris programmatisch nadenken. Over daadwerkelijke armoedebestrijding, over de grenzen aan decollectivisering, over het gelijk van 'werk, werk, werk' en de Melkertbanen. Het sociaal tekort, kortom, biedt soms inzicht en uitzicht op het sociaal-democratisch tekort.

RENÉ CUPERUS

Medewerker WBS, redacteur s&D

